

0 gospodarskom razvoju hrvatskih otoka

Josip Defilippis

Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, Split, Hrvatska

SAŽETAK U ovom prilogu autor iznosi osnovnu raščlambu sadašnjega gospodarskog stanja te neke naznake elemenata strategije gospodarskog razvoja hrvatskih otoka. Ocjenu stanja gospodarstva i sastavnice strategije gospodarskog razvoja hrvatskih otoka temelji na analizi njihovih gospodarskih resursa, pripominjući da svaki otok predstavlja jedan cjelovit životni sustav u kojemu je tijekom stoljeća profiliran poseban tip »otočana«, ali da su otoci istodobno i dijelovi većih otočnih i obalno-otočnih sustava. Nakon sažetog prikaza resursa otoka (prirodna sredina otoka, more i ljudski potencijal), autor nas je obavijestio o hrvatskom otočnom gospodarstvu i gospodarskoj strukturi, koja se oduvijek doimala siromašnom i u kojoj dominantno mjesto danas zauzima turizam. Poljoprivreda, nekada temeljna otočna gospodarska grana, znatno je reducirana, iako je otočno stanovništvo upravo zbog razvijenog modela »mješovite ekonomije« (angažiranje radnih kapaciteta domaćinstava dijelom u nepoljoprivredi a dijelom na vlastitom poljoprivrednom gospodarstvu) ostvarilo prihvatljiv životni standard i uspješno se nosilo s raznim krizama. Ovaj prikaz i ocjena stanja hrvatskoga otočnoga gospodarstva (pri čemu su u središtu pozornosti poljoprivreda, ribarstvo, turizam i industrija) poslužili su za artikulaciju naznaka nekih elemenata strategije njegova razvoja. Daljnji će gospodarski razvoj na otocima trebati temeljiti na turizmu – kao vodećoj djelatnosti, poljoprivredi – kao obveznoj pratećoj gospodarskoj grani, te na obrtništvu koje je vezano uz iskorištavanje otočnih resursa. Autor se zalaže za utemeljenje sveukupnog razvitka na principima »održivog« razvoja, prilagođenoga sociokulturnim osobinama otoka i otočana.

Ključne riječi: hrvatski otoci, gospodarski resursi, gospodarska obilježja, elementi strategije gospodarskog razvoja.

Primljeno: 3. rujna 2000.

Prihvaćeno: 10. svibnja 2001.

1. Uvod

Gotovo sva razmišljanja o otocima u krugovima ekonomista, sociologa, antropologa i politologa počinju s konstatacijom kako je otok dio kopna okružen morem, u biti jedan izolat, iz čega zapravo proistječu sve njegove specifičnosti. Egzistirajući u toj izolaciji, svaki otok predstavlja jedan cjelovit životni sustav kojega

čine priroda, čovjek i gospodarstvo. U tom izolatu, u borbi za preživljavanje, čovjek je razvio svoj prepoznatljiv način socijalnog i kulturnog života, sa svojim jezikom, kulturom, vrednotama i običajima, koji čine dijelove globalnog otočnog sustava. U ovom »otočnom« miljeu, u stoljetnoj borbi za opstanak, stvarao se i profilirao poseban tip »otočanina« koji je emotivno vezan za svoju sredinu na otoku, i koji je psihički spreman prihvatiti specifične uvjete življenja na otoku. Čovjek – otočanin – sa svojim »otočnim mentalitetom« sastavni je i prepoznatljiv dio toga otočnog sustava. On je zapravo njegova najveća vrednota i njemu trebaju biti određena sva nastojanja daljnjeg razvoja otoka.

Međutim, kolikogod da jesu izolati, otoci su istodobno i dijelovi većih otočnih i otočno-obalnih sustava izvan kojih oni ne mogu egzistirati. Samo u tom širem, otočno-obalnom sustavu, otočani mogu zadovoljiti svoje sve veće potrebe. S druge strane, obalno stanovništvo tek svojim raznovrsnim vezama s otocima može u potpunosti realizirati svoj gospodarski razvoj i maritimni položaj. Tako se stvara jedan još širi, još složeniji otočno-obalni sustav koji svojim intenzivnim internim životom može vrednovati prednosti primorskog življenja.

Bilo je potrebno u samom uvodu zadržati se na ovim dvjema temeljnim odrednicama o otocima. Naime, one trebaju biti sadržane i poštovane u svim nastojanjima globalnog društva, države i drugih čimbenika na otocima. Svako odstupanje od ovih spoznaja i načela vodilo bi u neuspjeh, jer sve drugo ne bi bilo usklađeno s funkcioniranjem otočnih sustava.

2. Resursi otočnoga gospodarstva

Tri su temeljne odrednice koje otoke čine otocima. To su: prirodna sredina otoka, more koje ga okružuje i čovjek – otočanin koji ga napučuje. Zadržat ćemo se, makar i u natuknicama, na sva tri resursa otoka (inzularnosti).

*

Na cjelokupnom hrvatskom primorju i otocima prevladava jedinstvena mediteranska klima, koju obilježavaju kratke i blage zime, te duga topla i sušna ljeta. Najviše kiše padne u jesen, nešto manje u proljeće, a ljeta su redovito sušna. Idući od jugoistoka uzduž obale prema sjeverozapadu, topla se mediteranska klima postupno modificira u hladniju i vlažniju varijantu, pa su kvarnerski otoci zato osjetno hladniji od južnodalmatinskih. To se uočava u rasprostriranju samonikle vegetacije, sa vazdazelenom makijom na jugu i listopadnim biljnim zajednicama na kvarnerskim otocima. To se, naravno, odrazilo i na prostorni razmještaj specifičnih poljoprivrednih proizvodnji. Toplije zime na južnim i srednjodalmatinskim otocima omogućavaju uzgoj agruma i zimskog povrća.

Prosječno trajanje sunčevog sjaja kreće se od 2.200 do 2.550 sati godišnje. Otok Hvar, sa svojih 2.754 sata sunčevog sjaja godišnje, najsunčaniji je otok na Jadranu.

Inače, hrvatski otoci spadaju u najsunčanije krajeve Europe, što čini vrijednu porodbenu prednost za razvitak poljoprivrede i turizma, te s njima povezanih gospodarskih grana.

Ova opća klimatska obilježja različita su od otoka do otoka, pa su čak različita i na istom otoku, ovisno o nadmorskoj visini, ekspoziciji, zaklonjenosti ili izloženosti vjetrovima i sl.

Smeđa primorska tla i crvenica, najrasprostranjenija su i, ako su dovoljno duboka, mogu biti vrijedna gospodarska tla. Druga velika skupina su tzv. antropomorfna tla, nastala gradnjom čitavih sustava terasa, najviše krajem 19. stoljeća, u doba konjunktura vinogradarstva i obilja radne snage. Međutim, na velikim je površinama tih tala napuštena proizvodnja, tako da ih danas prekriva samonikla vegetacija. Poseban tip tala su ona na obrončanim brečama, smještena prvenstveno na južnim priobalnim padinama, koja se cijene najboljima za vinogradarstvo (plaže na Braču i Hvaru, te Pelješac).

Otočna su tla duboko karstificirana, pa oborinske vode, spletom podzemnih kanala, poniru duboko ispod površine i gube se u moru, ili pak izvire uz obalu kao »vrulje«. Neki veći hrvatski otoci (Krk, Rab, Pag, Hvar, Vis, Korčula) imaju izvorsku vodu, ali ona količinom ne može zadovoljiti sve otočne potrebe. Jedino Vransko jezero na Cresu, sa svojih oko 200.000 m³ zapremnine, čini pojavu izuzetne prirodne vrijednosti i gospodarskog značenja. Skupljanje kišnice, nekada jedinoga načina osiguranja vode, danas je vekim dijelom napušteno, jer se u velikoj mjeri prešlo na opskrbu otoka vodom podmorskim cjevovodima s kopna.

Prirodni su uvjeti dali pečat razvoju poljoprivrede. Na otocima prevladava uzgoj vinograda i maslinika, koji u specifičnim zemljišno-klimatskim uvjetima (unatoč suši) mogu dati povoljne rezultate, a na suhim kraškim pašnjacima mogu se uzgajati ovce, s visokovrijednom proizvodnjom mesa (janjaca) i mlijeka (sir). Nove kulture poput agruma, kivija, povrća, zahtijevaju vodu koja ograničava njihovo širenje. Problem snabdijevanja vodom »žednih otoka« tokom ljeta još je na mnogim otocima aktualan. Zbog toga je i uporaba vode u poljoprivredi vrlo ograničena.

*

Jadransko more, koje oplakuje hrvatske otoke, dio je toploga Sredozemnog mora. Morem otočani komuniciraju s okolnim svijetom. Ribom iz mora hrane se i na ulovu zasnivaju svoju prvu industriju – riblju industriju. Da bi se morem plovilo, valjalo je graditi brodove pa su se na otocima, kao autohtona djelatnost, rano razvili brodograđevni zanati i brodograđilišta. Na to se nadovezao razvoj brodarstva. Otočno more je toplo, prozirno i još uvijek čisto, pa je to resurs na kojem se vremenom razvio turizam kao jedna od najznačajnijih otočnih djelatnosti danas. More zna biti vrlo surovo, ono otočana razdvaja ali i spaja s okolinom i čitavim svijetom. To svoje more otočani voli zbog njegove ljepote, poštuje ga zbog njegove zloćudnosti, a cijeni ga kao izvor svoje egzistencije. Drugo mu i ne preostaje, jer je more njegova sudbina.

*

Sredinom 19. stoljeća (1857.) na hrvatskim je otocima živio 117.481 stanovnik. Zbog vinske krize koncem stoljeća počelo je iseljavanje otočana prema obali ili prekomorskim zemljama. No, unatoč tome pučanstvo se i dalje povećavalo do 1921. godine, kada je zabilježen najveći broj od 173.263 stanovnika. Od tada naovamo broj otočnih stanovnika se smanjuje, da bi 1991. godine iznosio 110.953 stanovnika ili 94% stanovništva iz 1857. godine.

Prema statistici, naseljeno je 67 otoka, od kojih je jedva pedesetak otoka stalno naseljeno, u stotinjak stalno ili povremeno nastanjenih naselja. Posljedica dugotrajnog odljeva stanovništva ogleda se u starenju otočne populacije. Prosječna starost otočana iznosi 40 godina (za Hrvatsku je prosječna starost 36,5 godina). Udjel žitelja starijih od 60 godina je 25,7 posto, a udjel mladih od 15 godina je 17,4 posto (poredbeni podaci za Hrvatsku: za prvu dobnu skupinu 17,4 posto, a za drugu 19,4 posto). Sela bez stanovništva u unutrašnjosti otoka, opustjeli mali i vanjski otoci, te naglo naseljavanje nekoliko većih obalnih naselja – demografska je slika otoka. Najveći demografski i gospodarski problem jest smanjenje fertilnog i radno aktivnog stanovništva otoka. Reprodukcijska sposobnost stanovništva na mnogim manjim otocima, ili u naseljima u unutrašnjosti otoka, ugrožena je i to će biti jedan od temeljnih problema revitalizacije tih sredina.

Prema popisu stanovništva 1991. godine zaposleno je oko 45.000 otočana, od čega ih je oko 40.000 zaposleno na otocima. Ovome treba dodati i sezonsku radnu snagu koja dolazi na otok za vrijeme turističke sezone. Zbog krize poslije Domovinskog rata broj zaposlenih je danas sigurno znatno manji.

3. Otočno gospodarstvo

Oslonjena na rečene gospodarske resurse, otočna gospodarska struktura se odvijek doimala siromašnom. Poljoprivreda, nekad temeljna gospodarska grana, danas je znatno reducirana. Sada prevladava turizam koji se nametnuo ne samo kao dominantna gospodarska djelatnost nego polako i kao filozofija i kao stil življenja. Potom slijede trgovina, brodarstvo i brodogradnja, uzgoj, ulov i prerada ribe, te kamenarstvo.

Podi li se od toga da je društveni proizvod po stanovniku jedan od temeljnih pokazatelja stupnja gospodarske razvijenosti, onda bi se u dinamici razvitka hrvatskih otoka mogla razlikovati tri razdoblja (Anušić, 1994.). Prvo je razdoblje do 1985. godine, kada je društveni proizvod po stanovniku u devet otočnih općina bio redovito ispod ukupnog prosjeka za Hrvatsku; drugo je razdoblje vrlo brzog rasta (1986.–1988.) kada društveni proizvod po stanovniku otoka uvelike prelazi prosjek Hrvatske (1988. je bio 1,63 puta veći od prosjeka Hrvatske); u trećem razdoblju (1989.–1991.) društveni proizvod po stanovniku otoka pada na razinu predratnog prosjeka. Ovakav razvoj je usko vezan uz razvoj turizma, njegov predratni rast i poslijeratni pad. Vjerojatno je u cijelom poratnom razdoblju društveni proizvod po stanovniku otoka trajno bio ispod državnog prosjeka.

Udjel otočnoga društvenog proizvoda bivšega društvenog sektora u društvenom proizvodu Hrvatske početkom osamdesetih iznosio je 2%, koncem osamdesetih je porastao na 3%, da bi iza toga ponovno pao na 2%. Oko 2,7% stanovništva Hrvatske proizvodi tek oko 2% društvenog proizvoda Republike Hrvatske. To je sumorna slika današnjega gospodarstva hrvatskih otoka. No, podimo redom.

3.1. Poljoprivreda

Krševito tlo, obilje sunca i ljetne suše od davnine su obilježile razvoj otočne poljoprivrede. Najveći dio obradivih površina smješten je na antropogenim terasiranim tlima, nastalima u doba vinogradarske konjunktura u drugoj polovici 19. stoljeća. U strukturi proizvodnje prevladavaju vinogradarstvo i maslinarstvo, a na prostranim kraškim pašnjacima uzgaja se ovca koja daje kvalitetno meso i mlijeko za sir.

Već gotovo jedno stoljeće obradive površine otoka stalno se smanjuju. Počelo je to velikom krizom vinogradarstva krajem 19. stoljeća, te emigracijom stanovništva koja je potom uslijedila i nastavila se do današnjih dana. U rasponu od samo dvadeset godina (1970.–1990.) obradive su se površine na hrvatskim otocima smanjile za oko 5.000 hektara, ili za oko 250 hektara prosječno godišnje. Na jednog otočanina dolazi samo 0,24 hektara obradivih površina (1991.), što je gotovo polovina općeg prosjeka za Hrvatsku (0,43 ha). Prema tome, otoci su izuzetno siromašni s obradivim tлом, pa je čuvanje tih preostalih obradivih tala jedan od prioritarnih zadataka od općeg interesa.

Unatrag desetak godina (1991.) na otocima je živjelo 6.638 poljoprivrednih stanovnika, koji su činili svega 6,0 posto ukupnog stanovništva, a poljoprivrednici su činili 8,3 posto ukupnog radnog kontingenta. No, osim »čistih poljoprivrednika« na obiteljskom gospodarstvu povremeno radi 8.700 stanovnika, ili uz svakog poljoprivrednika na gospodarstvu radi povremeno još 2,6 stanovnika koji nisu poljoprivrednici. Oko 70 posto domaćinstava imaju gospodarstvo a nemaju aktivnog poljoprivrednika. Njihova gospodarstva obrađuju nepoljoprivrednici. Čak 92 posto domaćinstava koja imaju gospodarstvo žive na »dvojnog dohotku« (iz poljoprivrede na vlastitom gospodarstvu i od rada u drugim djelatnostima). To je taj »dvojni« ili »mješoviti« ekonomski model otočnoga domaćinstva, koji optimalno koristi svu raspoloživu radnu snagu u domaćinstvu (aktivne, domaćice, djecu, starije). Ovaj se model pokazao ekonomski uspješnim i na njemu je otočno domaćinstvo izgradilo svoj kakav – takav životni standard.

U nacionalnom dohotku otoka poljoprivreda sudjeluje sa svega 13,4 posto. Njezin je udjel veći na srednjodalmatinskim otocima (Lastovo 39,6%, Hvar 33,0%, Vis 25,2%, Brač 21,5%), a na kvarnerskim otocima je znatno niži (Cres-Lošinj 6,6%, Rab 14,0%, Krk 2,1%).

Iako se površine pod vinogradima stalno smanjuju, one još uvijek čine oko 20 posto ukupnih vinograda Hrvatske, a proizvodnja vina čini 10–15 posto ukupne

hrvatske proizvodnje vina. Otočna se vina odlikuju izvrsnom kvalitetom. Mnoga su od njih zaštićena. Bez njih bi ponuda hrvatskih vina bila daleko siromašnija. Druga po značenju je maslinarska proizvodnja kojoj se zadnjih petnaestak godina poklanja posebna pozornost. Danas se na otocima uzgaja oko polovine maslinarskog fonda Hrvatske. Sadašnja hrvatska proizvodnja od oko 0,6 kg maslinova ulja po stanovniku (naspram 3,9 kg u zemljama EU-a ili 19,6 kg u Grčkoj, Italiji i u Španjolskoj oko 11,5 kg), upućuje da u nas postoje velike mogućnosti povećanja proizvodnje maslinova ulja, u čemu otoci mogu odigrati značajnu ulogu. Nadalje, procjenjuje se da se na otocima uzgaja oko 12.000 stabala mandarina, 9.000 stabala naranči i 8.000 stabala limuna. Tu je još i kivi koji zauzima značajne površine. Daljnje širenje ovih gospodarski vrlo važnih voćarskih kultura ovisit će, između ostalog, i o mogućnostima povećanja površina za navodnjavanje. Osiguranje dovoljnih količina (jeftine) vode jedan je od osnovnih preduvjeta ozbiljnijoj modernizaciji i razvoju otočne poljoprivrede.

U slučajevima zapuštanja proizvodnje, obradive površine postupno osvaja bor i druga samonikla vegetacija, pretvarajući obradive površine u guste, neprohodne šikare. Te površine poprimaju izgled zapuštenog pejzaža, predstavljaju opasnost od šumskih požara, a otežavaju i protupožarnu zaštitu.

3.2. Ribarstvo

Ribarstvo je na hrvatskim otocima od davnina imalo veliki značaj. Ono je davalo vrijednu animalnu bjelančevinu i na taj način upotpunjavalo skroman obrok otočana. Na ulovu ribe u 19. stoljeću izgrađene su 32 tvornice ribljih konzervi. One su odigrale vrlo važnu ulogu u iskorištavanju skromnih otočnih resursa i za pošljavanju lokalnog stanovništva. Danas na otocima još uvijek radi pet tvornica koje ukupno zapošljavaju oko 1.000 radnika.

Zadnjih petnaestak godina razvila su se mnoga uzgajališta morske ribe. Devedesetih godina 20. stoljeća na otocima je bilo dvadesetak uzgajališta, a proizvodio se prvenstveno lubin i oradu. Velik se dio ove proizvodnje izvozi. Razvedenost obale i čistoća mora omogućuju još intenzivnije bavljenje ribljom proizvodnjom.

3.3. Turizam

Turizam je danas vodeća gospodarska grana na hrvatskim otocima. Kapaciteti turističke ponude na otocima čine 24,3 posto ukupne turističke ponude cjelokupnoga priobalnog područja (1993.). Najveći su kapaciteti smješteni na kvamerskim otocima (61,5% sveukupnih kapaciteta), na sjevernodalmatinske otoke dolazi 12,3 posto, srednjodalmatinske 21,8 posto, a na južne tek 4,4 posto. U ovoj ponudi osnovni smještajni kapaciteti čine svega 29,3 posto naspram obale (gdje ovaj udjel iznosi čak 34,1 posto), što upućuje da je struktura smještajnih kapaciteta izrazito nepovoljna. (U Italiji osnovni kapaciteti smještaja čine 33-35%, u Španjolskoj oko 50%, a u Austriji oko 55% ukupne turističke ponude.) Većinu osnovnih

smještajnih objekata tvore hoteli i turistička naselja srednje (nekad »B«) kategorije, koja je prilagođena masovnom turizmu. Ovi objekti, u pravilu, nemaju grijanje, što onemogućuje njihovo korištenje izvan turističke sezone.

Devedesetih godina 20. stoljeća tzv. privatni smještaj je raspolagao s preko 40 posto ukupnih smještajnih kapaciteta, i realizirao više od 50 posto ukupnog broja noćenja. Po tim pokazateljima privatni je sektor u otočnoj turističkoj ponudi zauzimao značajno mjesto.

O značaju turizma za otoke može se zaključiti iz odnosa turista i stanovništva. Tako su 1989. godine na jednog otočanina u prosjeku dolazila 1,82 turistička kreveta naspram 0,58 na obali, ili na jednog otočanina dolazila su čak 117,7 noćenja turista naspram 37,8 noćenja na jednog stanovnika na obali. Ovome treba dodati da se oko 40 posto nautičkih vezova nalaze na otocima te da se na otocima ostvari oko 50 posto ukupnog prometa plovnih objekata. Sve ovo najbolje govori koliko su otočani (otočno gospodarstvo) vezani uz turizam.

Turizam je značajno pridonio gospodarskom razvoju otoka. Taj je doprinos mnogovrstan, a očituje se u zaposlenju radne snage (kroz radni odnos), zaposlenju u kućnoj radinosti, razvoju ugostiteljstva, širenju tržišta poljoprivrednih proizvoda i ribe, prometu i nizu infrastrukturnih funkcija i djelatnosti. Turizam je uvelike pridonio razvoju jedne specifične ekonomije, mješovitoga ekonomskog modela otočnog domaćinstva. U tom modelu angažirana je sva radna snaga domaćinstva u raznoraznim dostupnim djelatnostima. Radna snaga unutar jednog domaćinstva, svaki član prema svojim sposobnostima (odrasli, djeca, starije osobe), angažira se na određenim, »svojim poslovima«, i pridonosi ekonomskom funkcioniranju poduzeća – u ovom slučaju otočnog domaćinstva.

3.4. Industrija

Industrija je po vrstama i obimu na otocima vrlo skromna. Dvije su najveće grupacije vezane uz otočne resurse. Prva je brodogradnja sa svojih sedam brodogradilišta (tri na Korčuli, dva na Braču, te Murteru, Ugljanu, dva na Krku, po jedno u Malome Lošinj i u Cresu). Neki su afirmirani u maloj brodogradnji, drugi u brodogoremontu. U prošlom desetljeću brodogradilišta su zapošljavala oko 1.100 radnika, što je u lokalnim sredinama predstavljalo važan izvor zaposlenja.

Druga grupacija je vezana uz vađenje i obradu kamena. Kamenarstvo na otocima ima vrlo dugu tradiciju. Od poznatoga bračkog kamena sagrađene su Dioklecijanova palača u Splitu i Bijela kuća u Washingtonu, a od kamena s Korčule sagrađeni su značajni objekti kulturne baštine u Dubrovniku.

Treću grupaciju čini nekoliko tvornica tekstilne industrije i tvornica za preradu plastike. Svaka od njih zapošljava stotinjak radnika i značajan su izvor zaposlenja u lokalnim sredinama. Međutim, mnoge su od njih u novim gospodarskim uvjetima zapale u teške krize.

Poseban kompleks jest INA-Petrokemija u Omišlju na Krku s više od 400 radnika.

Mnogi od ovih objekata, uvrstivši u njih i riblju industriju, prolaze veće ili manje poteškoće u nastojanju da se prilagode novim uvjetima privređivanja. Iako se radi o malim ili poduzećima srednje veličine, svaki poremećaj u njihovu poslovanju izaziva krize u lokalnoj sredini. Njihova konsolidacija i privredni oporavak bit će važan činilac stabilizacije lokalnoga otočnog stanovništva. Njihovoj sanaciji i daljnjem razvoju, država bi u »otočnoj politici« trebala posvetiti posebnu pažnju.

4. Neki elementi strategije gospodarskog razvoja otoka

Kolikogod otočni problemi bili zajednički svim otocima, toliko je i svaki pojedini otok zasebna prirodna, gospodarska i sociokulturna sredina različita od svih drugih. Zbog toga i ne mogu postojati jedinstveni modeli ili recepti razvoja koji bi bili validni za sve otoke. Može se samo govoriti o nekim zajedničkim elementima strategije koje bi u razvojnim naporima valjalo poštivati.

4.1. Stoljetna borba da se preživi u škrtoj sredini, odvojenost od svijeta i upućenost jednih na druge u tom zasebnom mikrokozmosu, stvorili su od stanovnika otoka »otočanina« prepoznatljivoga po svojim temeljnim psihičkim i sociokulturnim osobinama. On se prilagodio življenju na otoku, stvarajući skladnu životnu sredinu, u kojoj je uredio svoja polja, izgradio svoje kuće i svoja naselja te organizirao svoj vlastiti i društveni život »otočana«. Nema sumnje da se na otocima radi o svojevrsnom tipu življenja. Cijeli je taj sociokulturni sustav izrazito osjetljiv na impulse koji dolaze izvana, pa koncept razvoja u svakom stupnju svoga ostvarenja mora biti u skladu s tim sustavom i interesima otočana.

Revitalizacija mnogih otočnih sredina u kojima su poremećene demografske strukture, predstavljat će jedan od najtežih razvojnih problema. Moguća su dva modela revitalizacije stanovništva: biološka revitalizacija autohtonog stanovništva, ili (ako je taj model zbog narušenih strukturnih odnosa populacije nemoguć) imigracija izvanotočnog stanovništva. U drugom slučaju bit će teško realizirati model dvojne ekonomije domaćinstva, jer imigranti (u pravilu) nemaju svoje gospodarstvo, a pojavit će se i problem organizacije suživota s domorodnom populacijom. Svako će otočnoj sredini trebati prići posebno i simultano sinkronizirati mjere demografske i gospodarske politike otočnog razvoja.

4.2. Na otocima je razvijen model »mješovite ekonomije« koji počiva na domaćinstvu koje sve svoje radne kapacitete angažira dijelom u nepoljoprivredi (kroz stano ili povremeno zaposlenje) i na vlastitom poljoprivrednom gospodarstvu. Bez jednoga od tih segmenata, ekonomija domaćinstva bi bila osjetno siromašnija. Bez modelu dvojne ekonomije domaćinstva su pokazala svoju izdržljivost, prilagodljivost i preživjela su mnoge gospodarske nedaće na otocima.

Na takvom mješovitom ekonomskom modelu morao bi se temeljiti i daljnji razvoj otočnog gospodarstva, u kojemu bi otočno domaćinstvo bilo temeljni nosilac

ukupnoga gospodarskog razvoja otoka. Ovaj model implicira diferencirani gospodarski razvoj. Ne zaboravimo da je kriza monokulture vinograda koncem 19. stoljeća završila s demografskim slomom, a jednostrana orijentacija na turizam u zadnjih desetak godina izazvala je tešku gospodarsku krizu, lakšu možda utoliko koliko je mješoviti model ekonomije bio razvijeniji. To je ekonomija malih razmjera, najbolje prilagođena otočnom domaćinstvu kao i zahtjevima dugoročno održivoga otočnog razvoja.

4.3. Hrvatski otoci se međusobno razlikuju po nizu svojih specifičnih obilježja. Međusobno se mogu razlikovati veličinom (veliki i mali otoci), po naseljenosti (naseljeni, nenaseljeni, povremeno naseljeni), po udaljenosti od obale (pučinski i priobalni), stupnju razvijenosti, razvojnim potencijalima i drugim kriterijima. Zato globalne analize ne odražavaju otočnu stvarnost, jer je realnost svakoga otoka posebna i drugačija. Ove opće nalaze i preporuke, zbog toga, valja shvatiti kao okvire unutar kojih svakom otoku treba tražiti njemu prilagođena rješenja.

Najteže probleme i ozbiljne dvojbe izazivat će svakako daljnji razvoj malih otoka, i to bilo da su nenaseljeni bilo da demografska slika ukazuje na skoro izumiranje autohtonog stanovništva. Bez unutarnje snage da samostalno potaknu na opstanak neophodne funkcije, njihov će razvoj isključivo ovisiti o impulsima koji će dolaziti izvana i trajno ih vezivati uz razvijenija središta.

4.4. Otoci su »male sredine« i nisu samodovoljne cjeline u okvirima kojih se mogu organizirati složenije gospodarske strukture. Gospodarska struktura je siromašna i od davnine počiva na poljoprivredi i ribarstvu, uz neophodno brodarstvo. Zadnjih pedesetak godina razvio se turizam koji je dao snažne impulse gospodarskom razvoju, ali je izazvao i niz problema.

Daljnji će razvoj zasigurno i u budućnosti dobrim dijelom počivati na turizmu, poljoprivredi kao pratećoj grani, nizu uslužnih djelatnosti vezanih uz funkcioniranje turizma, te na obrtništvu koje je vezano uz iskorištavanje otočnih resursa – ribarstvu, ribljoj industriji, kamenarstvu i sl.

Koncept razvoja turizma trebao bi počivati na restrukturiranju i privatizaciji velikih (društvenih) turističkih poduzeća, te na poticanju razvoja obiteljskog poduzetništva u okviru opće izgradnje ekonomije malih razmjera. Temeljno opredjeljenje nužno bi moralo biti promoviranje prepoznatljivoga, tržišno atraktivnoga turističkog proizvoda, koji bi bio u skladu s dugoročnim održivim razvojem.

Iako prateća, poljoprivreda će činiti element postojanosti, stabilnosti gospodarskog opstanka. Ona se vezuje uz turizam (posebno onaj obiteljskoga tipa) kroz proizvodnju hrane za turističku potrošnju, ili putem fleksibilnog korištenja ukupne radne snage svoga domaćinstva. Kako bi se optimalno mogli koristiti komparativni prirodni resursi (toplina i insolacija) trebat će, između ostalog, osobitu pozornost posvetiti osiguranju vode. Uređenje napuštenih poljoprivrednih površina i obnova proizvodnje važni su ne samo zbog potrebe pejzažnog uređenja sada zapuštenog krajolika nego i zbog smanjenja opasnosti od požara.

Poljoprivredna tla i poljoprivredna proizvodnja na otocima još uvijek nisu kontaminirani raznim agrokemijskim sredstvima, te upravo tu »izolaciju« otoka valja iskoristiti za organizaciju proizvodnje zdrave hrane koja bi trebala postati sastavnicom specifične turističke ponude otoka.

Ribarstvo je na otocima »način življenja«, izvor hrane, zarada kod prodaje, te izvor zaposlenja u ribolovu i u industriji. Ribolov se integrira u mješoviti ekonomski model otočnog domaćinstva pa se zgodno uklapa u sve ostale gospodarske djelatnosti. S obzirom da je riječ o jednom od rijetkih »otočnih resursa«, ulov ribe ne bi smio prelaziti granice trajnog očuvanja ribljeg fonda.

Umjetni uzgoj riba razmjerno je nov način iskorištavanja otočnih resursa. Od 5.835 km ukupne hrvatske morske obale na otočnu obalu otpada 4.057 km, ili čak 69,5 posto izvanredno pogodne razvedene obale i čistog mora u kome se može organizirati proizvodnja kvalitetne morske ribe. I ova se proizvodnja može izvanredno dobro uklopiti i u snabdijevanje turističke potražnje i u izvoz. U strategiji razvoja hrvatske marikulture uzgoj ribe na otocima trebao bi dobiti povlašteni položaj. To uključuje i oslobađanja otočana od plaćanja koncesija.

Vađenje i obrada kamena na otocima imaju dugu tradiciju, a kvaliteta ovdašnjega kamena poznata je širom svijeta. Ovu djelatnost treba adekvatnim mjerama poticati, pazeći pritom da se obvezno saniraju otpadna slagališta koja često nadaleko devastiraju ubave otočne pejzaže.

U sklopu gospodarske strukture, pogotovo na većim otocima, valja poticati industriju koja će se razvijati na iskorištavanju otočnih resursa (riblja industrija, kamenarstvo, mala brodogradnja, prerada poljoprivrednih proizvoda – vinarije, uljare i sl.). Svi ti industrijski objekti, stari ili novi, morali bi zadovoljiti neke temeljne otočne zahtjeve, i to:

1. ne zagađivati okolinu i funkcionalno se uklapati u integralni razvoj otoka;
2. temeljiti proizvodnju na malom obujmu sirovina i repromaterijala koji se moraju uvoziti na otok;
3. spadati po svojim dimenzijama u mala ili srednja poduzeća, u skladu s raspoloživom radnom snagom na otocima;
4. primjenjivati suvremene (sofisticirane) tehnologije koje će privući i osigurati zaposlenje mladoj, obrazovanoj radnoj snazi.

Gospodarstvo otoka je samo jedan segment ukupnoga hrvatskoga gospodarstva pa se ono mora uklopiti u nacionalne i međunarodne gospodarske sustave. U izgradnji tih sustava gospodarske veze s razvijenijim obalnim centrima imaju poseban značaj i valja ih stalno njegovati.

4.5. Povezivanje otoka s kopnom i otoka međusobno suvremenim, brzim i jeftinim sredstvima transporta prastara je tema otvorena od kada traju i rasprave o

razvitku otoka. U ovom radu tu temu posebno ne obrazlažemo nego je samo ističemo kao jedan od temeljnih problema preko kojega će se lomiti svi napori oko otočnog razvoja. Otoci su samo dio prostora koji gravitira priobalnim razvijetijim središtima i ti centri, kako prema svom bližem i daljnjem kopnenom zaleđu tako i prema njima gravitirajućim otocima, moraju izgrađivati jedinstven prostorni gospodarski i sociokulturni sustav. U povezivanju toga sustava funkcioniranje prometa ima dominantan značaj. O efikasnom razvoju i organizaciji prometa uvelike će ovisiti i sveukupan razvoj hrvatskih otoka.

Literatura

1. Anušić, Zoran (1994.): Dinamika razvitka hrvatskih otoka u razdoblju 1973.–1991. – U: Goran Crnošija (ur.): **Simpozij Strategija održivog razvitka hrvatskih otoka : zbornik radova**. – Hvar : Ministarstvo pomorstva, prometa i veza Republike Hrvatske, str. 36–50.
2. Defilippis, Josip (1992.): Tendencije i dileme razvoja sela i poljoprivrede obalnog područja. – **Radovi Ekonomskog fakulteta**, Split, 2 (1992) 7: 115–126.
3. Defilippis, Josip (1994.): Obiteljska gospodarstva dalmatinskih otoka. – U: Mediteranski koncept razvojne strategije Hrvatske (znanstveni skup). – **Radovi Ekonomskog fakulteta**, Split, 4 (1994) 11: 337–354.
4. Defilippis, Josip (1997.): Dalmatinsko selo u promjenama : dva stoljeća sela i poljoprivrede Dalmacije. – Split : Avium ; Zagreb : Ministarstvo razvitka i obnove, 324 str.
5. Defilippis, Josip (1997.): Koncept i mogućnosti razvitka otočne poljoprivrede. – **Sociologija sela**, Zagreb, 35 (1997) 1–4 (135–138): 1–10.
6. Starc, Nenad; Kaštelan-Macan, Marija; Ćurlin, Silvana (ur.) (1996.): Nacionalni program razvitka otoka. – Zagreb : Ministarstvo razvitka i obnove Republike Hrvatske, 190 str.
7. Starc, Nenad; Kaštelan-Macan, Marija; Ćurlin, Silvana (ur.) (1997.): Nacionalni program razvitka otoka. – Zagreb : Ministarstvo razvitka i obnove Republike Hrvatske, 735 str.
8. Šimunović, Ivo (1994.): Znanstveni pristup otocima. – U: Mediteranski koncept razvojne strategije Hrvatske (znanstveni skup). – **Radovi Ekonomskog fakulteta**, Split, 4 (1994) 11: 229–257.

Josip Defilippis

Institute for Adriatic Crops and Karst Reclamation Split, Croatia

About the Economy Development of Croatian Islands

Summary

In this paper the author gives the basic analysis of the present economy situation and indicates the possible elements of the strategy of economy development of Croatian islands. He founds his assessment of the economy situation and the elements of the strategy of economy development of Croatian islands upon the analysis of their economy resources, indicating that each island is a separate life-system where over the centuries a particular type of »islanders« has been shaped, and that the islands at the same time make part of bigger islands-systems or coast-island systems. After an epitomized account of the islands' resources (natural environment, the sea and the human potentials), the author gives the information on the Croatian islands economy that has always seemed to be poor and where the tourism has a dominant role. Once a main island economy branch, agriculture has been significantly reduced, although it is just the developed model of »mixed economy« (engagement of the families' working potentials partly in non-agricultural activities and partly in their own household) that has enabled the islands' population to achieve an acceptable living standard and to successfully bear up with the crises. This survey of the situation in Croatia's islands economy (which focuses on agriculture, fishing, tourism and industry) and its assessment served the author to shape the possible elements of the strategy of its development. Further economy development of the islands should be founded upon the tourism – as a leading economy activity, upon the agriculture – as an obligatory secondary economy branch, and upon the crafts that can use the islands' resources. The author advocates the establishment of the overall development of islands based upon the principles of »sustainable« development adjusted to the islands' and islands population's socio-cultural characteristics.

Key words: Croatian islands, economy resources, economy characteristics, elements of the strategy of economy development

Received on: 3rd September 2000

Accepted on: 10th May 2001

Josip Defilippis

Institut pour les Cultures dans la région Adriatique et l'amendement du karst, Split, Croatie

Du développement économique îles croates

Résumé

Dans cette contribution l'auteur présente une analyse de l'état actuel de l'économie et quelques indications des éléments de la stratégie du développement économique des îles croates. L'estimation de l'état de l'économie et les éléments de la stratégie du développement économique des îles croates sont basés sur l'analyse de leurs ressources économiques, en mentionnant que chaque île représente un système vital intégral dans lequel, au cours des siècles, s'est profilé un type particulier d'«insulaires», mais que les îles sont aussi, dans le même temps, des parties de plus grands systèmes d'îles et de côtes insulaires. Après une présentation succincte des ressources des îles (milieu naturel des îles, mer et potentiel humain), l'auteur donne des informations sur l'économie des îles croates et la structure économique qui, depuis toujours, ont donné une impression de pauvreté et dans lesquelles, aujourd'hui, le tourisme occupe une place dominante. L'agriculture, jadis branche économique de base des îles, est considérablement réduite, bien que la population insulaire, précisément en raison du modèle développé d'«économie mixte» (engagement des capacités de travail des foyers, en partie dans les activités non agricoles et, en partie, dans leur propre exploitation agricole) ait réalisé un niveau de vie acceptable et qu'elle ait surmonté, avec succès, diverses crises. Cette présentation et l'estimation de l'état de l'économie des îles croates (lors de quoi sont au centre de l'attention: l'agriculture, la pêche, le tourisme et l'industrie) ont servi à l'articulation d'indices de certains éléments de la stratégie de son développement. Le développement économique ultérieur des îles devra être basé sur le tourisme – en tant qu'activité principale; l'agriculture – en tant que branche économique obligatoire, conjointement; puis l'artisanat, qui est lié à l'utilisation des ressources des îles. L'auteur s'emploie pour l'établissement du développement global sur les principes du développement durable, adapté aux caractéristiques socio-culturelles des îles et des insulaires.

Mots-clés: îles croates, ressources économiques, caractéristiques économiques, éléments de la stratégie du développement économique.

Reçu: le 3 septembre 2000

Accepté: le 10 mai 2001

Apel pour l'abonnement

Chers Abonnés,

Etant donné que la parution régulière de la revue dépend aussi du paiement à temps de l'abonnement, nous vous prions – si vous ne l'avez pas encore fait – de bien vouloir régler le montant de votre abonnement pour 2002 et 2003.

Abonnement annuel pour la Croatie: 100 HRK (prix d'un numéro simple: 50 HRK, numéro double: 80 HRK, numéro triple: 110 HRK, numéro quadruple: 150 HRK). Abonnement annuel pour l'étranger: USD 25 (prix d'un numéro simple: 6.25 USD, numéro double: 12.50 USD, numéro triple: 19.00 USD, numéro quadruple: 25.00 USD). Pour l'envoi par avion il faut payer une taxe supplémentaire.

Adresser abonnement et règlement par chèque à: Institut de Recherche sociale à Zagreb, Amruševa 11/II, HR-10000 Zagreb, Croatie, Reg. no.: 3205118 (pour Sociologija sela); ou par chèque à: BTS – KNJIGA TRGOVINA, Donji prečac 19, HR-10000 Zagreb, Croatie, Reg. no.: 3992829, ou sur compte bancaire: Erste Steiermärkische Bank, No. 2402006-1100075624 Zagreb, Croatie (pour Sociologija sela).

Nous vous remercions de votre compréhension et vous présentons nos meilleurs vœux pour l'An 2003.

Rédaction